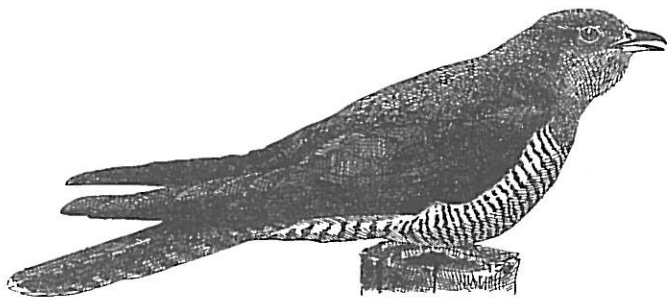

Gjøk *Cuculus canorus*

Global utbredelse

Gjøken er oppdelt 8 underarter og i hekketida forekommer den i et stort utbredelsesområde som strekker seg over hele det eurasiatiske kontinentet — fra Atlanterhavet til Stillehavet — og fra den nordlige tundraen og ned til ørkenene i Midt-Østen og Nord-Afrika. Overvintringsområdene ligger i de tropiske delene av Afrika og Asia. Den norske gjøken overvintrer i Afrika.

Norsk utbredelse og habitatvalg

Den norske gjøken tilhører underarten *canorus*. Bortsett fra i de mest ekstreme høgfjellsområdene finner vi den over nesten hele landet. Den kan f.eks. påtreffes i alle slags skogtyper fra lavlandet til fjellet, men den foretrekker gjerne terreng som veksler mellom treklynger og åpent lende. I lavlandsskoger kan den imidlertid forekomme sparsomt, mens høyere-liggende skogområder og spesielt fjellbjørkeskogen synes å være attraktiv. Det samme gjelder de nedre delene av snaufjellet og kystområdene. I lavlandet synes arten å være mer vanlig på Østlandet og omkring Oslofjorden enn i Midt-Norge. Uten at det foreligger konkrete data kan det synes som om gjøken i løpet av vårt århundre har hatt en tilbakegang i kulturlandskapet på flatbygdene, mens den er mer vanlig i kulturlandskapet i fjellbygdene.

På grunn av sitt parasittiske levevis er gjøken avhengig av tilgang på vertsarter som godtar å få et gjøkegg i reiret. I dag er heipiplerka *Anthus pratensis* gjøkens desidert viktigste vertsart i Norge. Gjøkens utbredelse, spesielt i fjellet og kystområder, synes derfor i stor grad å være bestemt av heipiplerkas utbredelse.

Bestandsstørrelse og bestandsutvikling

Gjøkens levevis som parasitt forhindrer at arten blir særlig tallrik lokalt fordi dette ville medføre et sterkt seleksjonspress for mottiltak hos vertsartene (avvisse gjøkegget, f.eks. ved å kaste det ut av reiret). Det er svært vanskelig å anslå størrelsen av den norske gjøkebestanden. Den kan ligge et sted mellom 10.000 og 50.000 par, men dette er ren gjetning. En teori for en mulig tilbakegang i lavlandet kan være at det moderne jordbrukslandskapet gir mindre hekkemuligheter for vertsfuglene og for gjøkens reirsøk enn det gamle beitelandskapet som nå mange steder er forsvunnet. I England er det påvist en tilbakegang i gjøkebestanden i vårt århundre (Brooke & Davies 1987).

Hekkebiologi

Gjøkens vertsarter utgjøres hovedsakelig av små spurvefugler. Normalt legger gjøken ett egg annen hver dag. Den opererer mest mulig usett ved at den oppsøker vertsreiret på ettermiddagstid i vertens leggeperiode da det er lite sannsynlig at foreldrene er til stede. Den er uhyre rask idet egget er lagt, og et av vertens egg er fjernet på under 10 sek. Gjøkegget har kort utviklingstid (10-12 dager) slik at gjøkungen som oftest vil klekkes først. I løpet av de første dagene vil så gjøkungen kaste ut vertens egne egg og eventuelle nyklekte unger. Dersom gjøken lykkes, blir altså vertens reproduktive utbytte lik null. Gjøkungens reirtid er ca. 3 uker, men den blir fortsatt matet av pleieforeldrene i en periode etter at den har forlatt reiret.

For å «lure» verten etterligner gjøken vertsartens egg. De gjøkene som f.eks. parasitterer heipiplerke, har egg som ligner sterkt på heipiplerkas brunspraglete egg. Hver hunn legger egg av konstant type, og en tenker seg gjøken oppdelt i genetisk forskjellige stammer som har spesialisert seg på hver sin vertsart. I Norge er det også påvist gjøker som legger blå egg og som parasitterer buskskvett og rødstjert. En tenker seg at dette systemet opprettholdes ved at gjøkungen preges på den arten den vokste opp hos, og at kjønnsmodne hunner vender tilbake til samme art når de skal legge egg. Dette er imidlertid ikke bevist og må derfor foreløpig betraktes bare som en teori. (For nærmere opplysninger om gjøkens hekkebiologi, se Moksnes 1991).

Mange potensielle vertsarter har i evolusjonsprosessens løp utviklet så gode mekanismer for å gjenkjenne og kvitte seg med gjøkegget at de i Norge i dag i praksis ikke benyttes som vertsarter (f.eks. løvsanger, gransanger, bokfink, bjørkefink, sivspurv og gulspurv, se Moksnes m.fl. 1991).

Trekkforhold

Fra sitt overvintringsområde i tropisk Afrika ankommer gjøken om våren til de sørligste delene av landet fra 1. mai og utover, til Trøndelag fra 15-20. mai og til Finnmark i månedsskiftet mai-juni. Høsttrekket begynner tidlig. De voksne forlater landet i slutten av juli eller begynnelsen av august mens ungfuglene trekker ca. en måned senere.

Arne Moksnes

Gjøk *Cuculus canorus*

429 ● Konstatert hekking

588 ● Sannsynlig hekking

1296 ● Mulig hekking

Detaljeringsgrad: 10 x 10 km

